

કુછ નયા સોચતે થે ત્રિવેદી સર

સુરેશ કુમાર શુલ્પા

સા તવીં કક્ષા મેં હમેં ત્રિવેદી સર હિન્દી વિષય પડાતે થે। ભાષા સીખને કો લેકર વે થોડી અલગ સોચ રહ્યતે થે। વે સિર્ફ પાઠ્ય-પુસ્તકોં તક સીમિત નહીં રહતે થે બલ્કિ લડકોં કો કહાની, લેખ-નિબંધ લિખને, તુકબંદી કરને આદિ કે લિએ લગાતાર પ્રોત્સાહિત કરતે રહતે થે। વે અક્સર કહતે ભી થે કે પાઠ્ય-પુસ્તક પડને સે ભાષા નહીં સીખી જા સકતી।

ત્રિવેદી સર કક્ષા મેં કાફી રોચક ગતિવિધિયાં કરવાતે થે। કભી ખુદ દો પંક્તિયોં કી તુકબંદી કરતે, ઔર ફિર ઉસે આગે બઢાને કે લિએ હમસે કહતે। તો કભી 'યદિ મૈં સ્કૂલ કા ચપરાસી હોતા' વિષય પર નિબંધ લિખને કે લિએ કહતે। વૈસે ઉનકી કોશિશ હોતી થી કે કક્ષા કે હરેક વિદ્યાર્થી કો લિખને કે લિએ અલગ-અલગ વિષય દિએ જાએં।

વે એક ઔર તરીકા અપનાતે થે – વિદ્યાર્થીયોં સે જાનકારી ખોજકર લાને કે લિએ કહા જાતા થા। ઇસ ગતિવિધિ

મેં હોતા યથ થા કે વિદ્યાર્થી કો વિવિધ વિષય દિએ જાતે થે જૈસે – મિશ્રા સર સંસ્કૃત કે શિક્ષક કૈસે બને, સ્કૂલ કા ચપરાસી રામલાલ ઇસ સ્કૂલ મેં કૈસે આયા, કિસી ટાકીજા કા, મોહલ્લે કા, સ્કૂલ કા ઇતિહાસ, કિસી દુકાનદાર કા ઇંટરવ્યુ, સ્કૂલ કી સમસ્યાઓં કે બારે મેં કિસી શિક્ષક સે બાતચીત, શહેર મેં ગિર રહે ખેલ સ્તર કે સંબંધ મેં ખેલ શિક્ષક સે બાતચીત। યાં જરૂરી નહીં થા કે પ્રત્યેક છાત્ર ઉસ જાનકારી કો માલૂમ કરને મેં સફળ હો હી પાએગા। બહુત સંભવ થા કે સ્કૂલ કા સ્ટાફ ત્રિવેદી જી કી ઇન ગતિવિધિયોં કો ગહરાઈ સે ન સમજ રહા હો, જિસકી વજાન સે કર્ઝ બાર અન્ય શિક્ષક છાત્રોં સે સહયોગ ભી નહીં કરતે થે।

ઐસે હી એક અભ્યાસ મેં મુજે 'શાહર કે એક ટાકીજા કા ઇતિહાસ' પતા કરના થા। મૈં શાહર કે એક ટાકીજા પહુંચા, ડોર-કીપર મુજે ટાકીજા કે મૈનેજર કે પાસ લે ગયા। મૈનેજર કાફી સહૃદય વ્યક્તિ થે। ઉન્હોને મેરે આને કા મકસદ

जानने के बाद कहा, “तुम सवाल पूछो, जितना मुझे मालूम है मैं बताता जाऊंगा।” मैंने अपनी समझ के हिसाब से टाकीज़ कब बनी, इसके मालिक कौन थे, वर्तमान मालिक कौन हैं, इसमें सबसे पहले कौन-सी फिल्म प्रदर्शित हुई थी, टाकीज़ में किन-किन श्रेणियों में कितने दर्शकों के बैठने की व्यवस्था है, वर्तमान टिकिट दर, टाकीज़ में कितने कर्मचारी काम करते हैं, वौरह जैसे खूब सारे सवालात किए। इनमें से कुछ सवालों के जवाब मैनेजर के पास भी नहीं थे क्योंकि वे भी इस टाकीज़ में कुछ साल पहले ही आए थे।

फिर भी मेरे लिए यह अनोखा अनुभव था। मैंने जानकारी को सिलसिलेवार जमाकर टाकीज़ का इतिहास कक्षा में प्रस्तुत किया। इसी तरह मेरे एक सहपाठी ने ‘मिश्रा सर

संस्कृत के शिक्षक कैसे बने’ इस संबंध में जानकारी प्रस्तुत की। एक अन्य साथी ने ‘मेवालाल बढ़ई अपनी रोज़ी-रोटी कैसे चलाता है’ इस बारे में जो भी जानकारी इकट्ठी की थी, उसे सबके सामने रखा।

आज मैं सोचता हूं कि भाषा सीखने के इस तरीके के कारण मुझमें काफी आत्मविश्वास आ गया जो मात्र पाठ्य-पुस्तकों को पढ़ने से शायद ही आ पाता। पाठ्य-पुस्तकों के विषयों से हटकर अपनी बात को कहने का तरीका भी पता चला। मुझे अभी भी यह महसूस होता है कि पाठ्य-पुस्तकों में इस तरह की गतिविधियों की गुंजाइश होनी चाहिए या शिक्षकों को ऐसी गतिविधियों के लिए समय निकालना चाहिए, ताकि बच्चे एक तयशुदा ढर्रे से बाहर निकलकर अपनी अभिव्यक्ति को सशक्त बना सकें।

सुरेश कुमार शुक्ला: जबलपुर की एक शाला में शिक्षक हैं।